

УДК 711.07

М.М.ДЬОМІН, д-р архіт.

Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування, м.Київ

МІСТА УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Розглядається проблема сталого розвитку міст, вказується на необхідність державного контролю за містобудівною діяльністю, посилення законодавчої бази містобудування.

Ідея сталого розвитку суспільства, що виникла на тлі розквіту ідей 70-80-х років минулого століття як реакція на стрімке, а іноді й безглузде марнотратство ресурсів планети, що не відновлюються, без урахування наслідків для життя майбутніх поколінь стала продуктивною і в сфері містобудування.

У 1983р. з ініціативи ООН була створена Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку, яка під керівництвом Гро Х Брутланда розробила довгострокові стратегії у сфері охорони природного середовища і підготувала доповідь "Наше спільне майбутнє", що схвалена Генеральною Асамблеєю ООН у 1987р. Саме там уперше був сформульований принцип стійкого розвитку як основа стратегії взаємодії природи і суспільства. Спочатку мова йшла про природні ресурси, екологічні проблеми, а потім ідеї і принципи стійкого розвитку проникли у свідомість урбаністів і визначили відношення до світового містобудівного процесу, охорони історико-культурної спадщини, що зафіксоване конференцією Хабітат II у Стамбулі (1996р.).

Ідеї і принципи стійкого розвитку міст дуже актуальні для України – країни з величезним історичним досвідом містобудівної діяльності і багатотою історико-культурною спадщиною, до кінця ще не усвідомленою і не оціненою.

Геополітичне положення, гарні природні умови території сучасної України сприяли процесам економічного розвитку, концентрації населення і будівництва міських поселень, що не відрізнялось рівномірністю як у часі від античних часів до сьогодення так і в просторі.

Історична доля українських міст, які засновані в різні періоди й епохи, є різноманітною. Ряд з них (не більше 3%) утратили свій статус, інші, особливо закладені в період 16-18 ст., отримали великий економічний, культурний, соціально-демографічний розвиток, стали великими регіональними адміністративними центрами.

Сьогодні, пройшовши через 10 років державного суверенітету,

міста України все ще знаходяться в пошуках виходу з глибокої кризи, хоч до кінця і не усвідомленої, яка виникла в період стагнації міської економіки і міського будівництва, чітко проявилася в останнє десятиліття радянської влади і різко збільшилася після розвалу радянської державної й економічної системи, з якою були жорстко зв'язані буквально всі процеси життєдіяльності міст. Особливо гострі соціально-економічні, екологічні й містобудівні проблеми торкнулися більшості міст промислових центрів у зв'язку з руйнуванням містотвірної бази, що супроводжувалося припиненням роботи основних виробництв, зміною форм власності, виникненням різного роду посередницьких фірм і просто розграбуванням основних фондів.

Демографічна ситуація в Україні за останні 10 років від моменту розвалу колишнього Союзу принципово змінилася. З регіонів СРСР, що були привабливими для жителів сусідніх регіонів завдяки сприятливим кліматичним умовам, так і рівню життя – порівняно високою забезпеченістю житлом, різноманітністю місць прикладання праці, Україна стала практично замкнутим регіоном, порушивши традиційні міграційні потоки.

Динаміка чисельності населення України з 1970 по 1990 р. свідчить про стійку тенденцію її росту. Середньорічні темпи зростання становлять 0,23-0,4%. Кількість населення зросла з 48,5 до 51,9 млн. чол. Цей період можна віднести до періоду стійкого поступального підвищення показників чисельності населення. У наступні – 90-ті роки ця тенденція різко змінилася – середньорічні темпи набули негативного значення і складають в середньому мінус 0,20%. Такі темпи росту населення є найбільш низькими серед усіх країн світу. Вони перевищують показники лише п'яти країн, таких як Латвія (- 1,1), Угорщина (- 0,6), Болгарія (- 0,5), Росія і Литва (- 0,3).

Україна – держава з відносно високим рівнем урбанізації – 67% населення є жителями міських поселень. З 1991р. питома вага міського населення почала зменшуватися і за 10 років скоротилася більше ніж на 1 млн. чол. Найбільшою інтенсивністю скорочення чисельності міського населення відзначаються промисловорозвинуті області – Дніпропетровська, Харківська, Луганська, Одеська, Запорізька. Відносною стабільністю і незначним приростом міського населення відрізняються Вінницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, тобто області західного регіону.

Ростуть міста – обласні адміністративні центри: Житомир, Івано-Франківськ, Ужгород, Львів, Одеса, Рівне, Суми, Тернопіль, Хмельницький, Черкаси, Чернігів; районні центри – Мукачеве, Новоград-Волинський, Біла Церква, Кам'янець-Подільський та ін. Скорочення

чисельності населення відбувається в великих промислових центрах – Донецьку, Луганську, Горлівці, Єнакієвому, Дружковці, Макіївці, Маріуполі. Майже на 30 тис. чол. скоротилась чисельність жителів м. Києва.

Демографічні прогнози свідчать про стійку тенденцію зниження чисельності населення України, в тому числі міського, за якої в найближчі 20 років воно може скоротитися до 46 млн. чол. при частці міського населення 67-70%.

Усе це має суттєвий вплив на професійний підхід до вирішення містобудівних завдань, впливає не тільки на методи містобудівного аналізу, пошуки проектних рішень, але й на сам тип мислення спеціалістів-містобудівельників. Якщо раніше типові містобудівні завдання зводились до вибору нових площадок перспективного розселення, пошуку оптимальної функціонально-планувальної структури містобудівних систем з урахуванням перспективного росту населення, що розраховано методом трудового балансу, то тепер при стабілізації чи скороченні числа жителів теоретично містобудівні завдання зводяться до впорядкування територій, що склалися, і обґрунтування необхідності нових територій, які забезпечують зростання обсягів житлового фонду, що зорієнтований на підвищення рівня житлозабезпеченості. При цьому виникає питання про джерела інвестування, а саме пошуку засобів на масове житлове будівництво і реконструкцію, яких, як відомо, сьогодні немає ні у населення, ні у муніципальної влади, ні у держави.

Це ставить якісно нові завдання перед комплексом проектно-планувальних робіт, вирішення яких неоднозначне і потребує серйозного осмислення. В останні 10 років в Україні практично припинилися роботи в області містобудування і територіального планування. За цей час не розроблено і не скориговано жодного проекту чи схеми районного планування (за винятком двічі виконаної Діпромідом схеми районного планування), ні жодного генплану (за винятком Києва, де затвердження генплану відбудеться в березні 2002р.). Повністю припинена розробка проектів детального планування (ПДП).

З ліквідацією єдиної загальнодержавної системи органів архітектури і містобудування фактично втрачена координація архітектурно-містобудівного процесу на державному і місцевому рівнях, розробка й узгодження комплексу проектно-планувальних робіт, контроль за реалізацією містобудівної документації, розробка правил забудови міст, тобто міста практично позбавилися осмислених програм функціонування і розвитку.

У той же час у містах відбуваються численні порушення встановлених діючими містобудівними документами функціонального зону-

вання, червоних і блакитних ліній без оцінки можливих екологічних, соціальних, містобудівних та інших наслідків прийнятих рішень.

Припинення розробки містобудівної документації, що передбачена прийнятими Верховною Радою України законами "Про основи містобудування" і "Про планування і забудову території", має свої причини, що не обмежені відсутністю для цих цілей спеціальних державних асигнувань і не передбачені місцевими бюджетами, але пов'язане головним чином з низькою містобудівною культурою міської влади. У цивілізованих, як тепер говорять, суспільствах містобудування завжди вважалося державною справою першорядної важливості. Генплан завжди був законом. Ігнорування цього в наш час призводить до дуже негативних, а іноді й просто катастрофічних наслідків, особливо для міст з цінною історико-культурною спадщиною (їх в Україні понад 400). Привабливість розміщення нового будівництва в історичних центрах міст, наполегливість заможних інвесторів, перед якими не можуть устояти ні міська влада, ні, що ще гірше, органи архітектури та спеціальні органи охорони історико-культурної спадщини, при непомірно великих обсягах будівництва, призводить до фактичного руйнування традиційного міського середовища, втрати архітектурного образу міста, що складався століттями. У процесі реконструкції історичних міст відбувається руйнування масштабу міської забудови, зникнення деталей, фактури будинків, колірної гами, традиційних прийомів озеленення, мощення вулиць і т.п., що є складовими специфіки, унікальності міста.

Свій вагомий внесок у процес деградації міського середовища вносить маргінальне населення шляхом несанкціонованого заскління лоджій і балконів, установки телевізійних антен, кондиціонерів, заміни плетінь вікон і дверей, фарбування частин будинків і т.д.

У результаті некерованого процесу будівництва в центрах великих міст, територія яких не перевищує 3-7% їхньої території, і непомірно великих обсягах реконструктивних перетворень історичним центрам в останнє десятиліття завдається збиток, який за своїми масштабами може бути порівняний з тим, що нанесений у роки радянської влади.

Реорганізація системи державного керування у пострадянський період, посилення місцевого самоврядування територій внесло істотні зміни в управління процесами планування і забудови міст. Управління земельними (фактично територіальними) ресурсами відійшло до сфери діяльності землевпорядників, питання охорони історико-культурного спадку та історичного середовища міст вилучені із сфери органів архітектури і містобудування, а в Києві і ДАБК.

Усе це свідчить про необхідність, особливо на сучасному етапі суспільного розвитку, посилення державного контролю за містобудівною діяльністю. При цьому діяльність державних і муніципальних служб, як це передбачено законами України "Про архітектурну діяльність" і "Про планування і забудову території", повинна бути підконтрольною суспільним інститутам. У процесі вироблення важливих містобудівних рішень, а вони завжди викликають великий громадський інтерес, саме рівнем урахування інтересів суспільства в цілому, а не тільки певних соціальних груп і окремих громадян, визначається якість результату містобудівної діяльності.

Тільки правильно спланований і виконаний у повному обсязі комплекс проектно-планувальних робіт, послідовно розроблених від схем і проектів районного планування, генплану до проекту детального планування окремих його частин, погоджених і затверджених у статусі місцевого закону, дозволить ввести процес міського розвитку в планово регульоване русло.

Саме в період демократизації суспільства, ослаблення адміністративно-командних механізмів, розширення числа суб'єктів інвестиційної діяльності і сфер впливу на містобудівний процес необхідне посилення законодавчої складової містобудівних документів. У результаті виконання комплексу проектно-планувальних робіт повинні бути розроблені правила планування і забудови, які після їхнього затвердження органами місцевого самоврядування стають законом, обов'язковим для всіх без винятку фізичних і юридичних осіб.

Контроль за їхнім виконанням у Франції, Німеччині, Швеції, США та ряді інших відомих країн здійснюється не органами архітектури, як це намагаються зробити в нас, а органами внутрішніх справ, простіше поліцією. Управління проводиться за допомогою дозвільної документації і величезних штрафів за відхилення від їхнього виконання.

Актуальність містобудівних робіт в Україні визначається не тільки високою концентрацією населення – третина міського населення живе в дев'яти найбільших містах, але низькою порівняно із середньоєвропейськими показниками житлозабезпеченістю – 18 м^2 на 1 жителя. Прагнення населення до поліпшення своїх житлових умов, навіть при доведенні до нижніх меж європейських показників житлозабезпеченості – 30 м^2 на людину, збільшує потребу в територіях під житлове будівництво в півтора рази. Це значить, що територіальне зростання найкрупніших міст, де практично вичерпані земельні ресурси, неминуче навіть в умовах стабілізації чисельності міського населення.

Нові соціально-економічні умови розвитку міст вимагають нага-

льного перегляду діючих і вироблення якісно нових правил і норм. Широке проникнення у сферу містобудівної діяльності сучасних інформаційних технологій розширило діапазон і розкрило принципово нові можливості містобудівного аналізу.

Використання засобів прикладної інформатики й електронно-обчислювальної техніки дозволяє не просто розширити інформаційну базу, але робить принципово можливим розробку ефективних методів управління з використанням технологій імітаційного моделювання з оптимізацією можливих економічних, екологічних, соціальних, демографічних та інших наслідків прийнятих містобудівних рішень.

Практика показує, що сьогодні не відсутність технічних і програмних засобів, а недостатньо чітке формулювання цілей і задач, їх неформалізованість, відсутність упорядкованих даних міських інформаційних систем (містобудівних кадастрів, банків даних) і, нарешті, недостатня розробленість загальної теорії розвитку містобудівних систем не дають можливості повною мірою використовувати наявний арсенал вже існуючих засобів прикладної інформатики, ГІС-технологій у процесі проектування та оперативного управління функціонуванням і розвитком містобудівних об'єктів різних рівнів.

Тільки політична воля і високий професіоналізм спеціалістів-містобудівників дозволять зберегти, помножити й передати майбутнім поколінням безцінний архітектурно-містобудівний спадок України.

Отримано 14.01.2002

УДК 303.43

Є.Є.КЛЮШНИЧЕНКО, д-р техн. наук

Державний науково-дослідний і проектний інститут містобудування, м.Київ

СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІСТ

Розглядається нова концепція житлової політики, що забезпечить сталий розвиток міст України в сьогодишніх соціально-економічних умовах.

Україна є однією з урбанізованих країн. В її містах сконцентровано 68% населення. За щільністю населення Україна займає 12 місце серед європейських країн. Цей показник складає 82 чол./км², що наближає її до таких країн Європи, як Іспанія (77,6), Греція (73,4), Австрія (96,7).

Усі міста, крупні й найкрупніші, відчувають на собі негаразди кризового стану. Вони стоять перед проблемою інтенсифікації використання свого демографічного й економічного потенціалів з поліпшенням умов життя населення.

Серед найкрупніших міст в останні роки тільки в Києві зберігся позитивний середньорічний приріст населення (0,14%), тоді як в До-